

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI

Əlyazması hüququnda

MÜASİR AZƏRBAYCAN VƏ TÜRKİYƏ HEKAYƏLƏRİNDƏ MİLLİ XARAKTER PROBLEMİ (1995–2015 – Cİ İL)

İxtisas: 5716.01 – Azərbaycan ədəbiyyatı
5717.01 – Türk xalqları ədəbiyyatı

Elm sahəsi: Filologiya

İddiaçı: **Sima Tofik qızı Şəfizadə**

Fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi
almaq üçün təqdim edilmiş dissertasiyanın

AVTOREFERATI

Bakı – 2022

Dissertasiya işi Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutunun Türk xalqları ədəbiyyatı şöbəsində yerinə yetirilmişdir.

Elmi rəhbər: filologiya elmləri doktoru, professor
Məhəmməd İrac oğlu Əliyev

Rəsmi opponentlər: filologiya elmləri doktoru, professor
Jalə Fazil qızı Əliyeva

filologiya elmləri doktoru, professor
Elman Hilal oğlu Quliyev

filologiya elmləri doktoru, dosent
Pərvanə Bəkir qızı İsayeva

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Ali Attestasiya Komissiyasının AMEA-nın Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutunun nəzdində fəaliyyət göstərən ED 1.05 – Dissertasiya Şurası

Dissertasiya şurasının sədri: akademik, filologiya elmləri doktoru, professor
İsa Əkbər oğlu Həbibbəyli

Dissertasiya şurasının
elmi katibi

filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
İsmixan Məhəmməd oğlu Osmanlı

Elmi seminarın sədri: filologiya elmləri doktoru, dosent
Almas Qasım qızı Binnətova

TƏDQIQATIN ÜMUMİ SƏCİYYƏSİ

Mövzunun aktuallığı və işlənmə dərəcəsi. Milli xarakter problemi Azərbaycan və Türkiyə ədəbiyyatşünaslığında tədqiqata cəlb edilsə də, bu problem indiyə qədər əsasən roman və povest hadisəsi kimi araşdırılmışdır. Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığında Akif Hüseynov, Qasım Qasımzadə, Türkiyə ədəbiyyatşünaslığında isə Semih Gümüş, Nəcib Tosun bu problemlə bağlı fundamental araşdırma aparmışdır.

Xarakterin bədii mətn daxilində formalaşması və təsviri mürəkkəb və mərhələli proses olduğundan onun hekayə janrının məhdud hüdudları və imkanları daxilində yaradılması çətinidir. Halbuki həm Azərbaycan, həm də Türkiyə ədəbiyyatında yaradılan hekayələrdə milli xarakterlərin mövcudluğunu, eyni zamanda da bütün dünyada gedən qloballaşma prosesinin təsiri altında buna əks prosesin getdiyini, yəni xarakterlərdə millilikdən uzaqlaşmanın müşahidə edildiyini görə bilərik. Bu səbəbdən də əminliklə demək olar ki, hekayə janrında milli xarakter problemi hazırda ədəbiyyatşünaslıq üçün də aktuallıq kəsb edir. Eyni kökə, ortaq mədəniyyətə, dilə, dinə və adət-ənənələrə malik iki xalqın yaratdığı Azərbaycan və Türkiyə ədəbiyyatında bu problemin araşdırılması dissertasiyanın aktuallığını təmin edir. Xüsusilə problemin araşdırılması zamanı ona fərqli kontekstlərdən yanaşılma bir sıra ümumi tendensiyalarla bərabər, müxtəlif özünəməxsus xüsusiyyətləri də aşkara çıxarır. Fərqliliyi yaradan səbəblər hər iki xalqın tarixində baş vermiş ictimai, siyasi, sosial proseslərin müxtəlifliyi və cəmiyyətdə qloballaşma prosesinə dirənişin özünəməxsusluğudur.

Bu prosesdə meydana çıxan yeni ədəbi tendensiyaların da yaradılan mətnlərə təsiri və rolu danılmazdır. Qloballaşma prosesində iştirak edən, “dünya insanı” modelinin yaradılmasını vacib bilən bu təmayüllərin təsiri ilə müasir ədəbiyyatda meydana çıxan xarakterlərdə milli cizgilərin deqradasiyaya uğradığı da açıq şəkildə müşahidə edilir.

Məlum olduğu kimi, 1995-2015-ci illərdə həm Azərbaycan, həm də Türkiyə xalqının ictimai-siyasi, ədəbi-mədəni həyatında aktuallıq kəsb edən hadisələr baş vermişdir. Bu zaman kəsiyində yazılmış Azərbaycan və Türkiyə hekayələrində qloballaşma, müasir

cəmiyyətin və müasir insanın Şərq-Qərb kontekstində təhlili, milli xarakterin ictimai-siyasi və sosial problemlər kontekstində həlli açıq şəkildə özünü göstərə bilmişdir. Qeyd edilən hadisələrin təsiri altında bədii mətnlərə gətirilən milli xarakterlərin dəyərləndirilməsi, təhlili və onlarda müşahidə edilən ümumi xüsusiyyətlərin müəyyənləşdirilməsi tədqiqatımızın elmi-nəzəri aktuallığını təmin etməklə bərabər, yeniliyini də şərtləndirir.

12 sentyabr 1980-ci ildə Türkiyədə baş verən “Askeri darbe” (hərbi çevriliş) hadisəsinin təsiri 1990-cı illərdən sonra bütün sahələrdə olduğu kimi, ədəbiyyatda da hiss edilmişdir. Məhz bu hadisənin təsiri ilə yaranan özgüləşmə, biganəlik, yadlaşma kimi psixoloji problemlərin bədii mətnə gətirilməsi, təsviri və araşdırılması hekayə janrında da özünü göstərmişdir. Bununla Türkiyə ədəbiyyatında insanın daxili dünyasını təsvir etməyə istiqamətlənən psixoloji hekayələrin sayı artmağa başladı, həyata və mövcudluğa ekzistensialist, sürrealist ədəbi-fəlsəfi yanaşma hekayə janrının ideya-məzmun xəttinə də güclü təsir göstərdi. Müasir ədəbi prosesi öz təsiri altına alan qloballaşmanın gətirdiyi yeniliklər və köklü ideoloji dəyişikliklər 2000-ci illərdən sonra yazılan Türkiyə hekayələrində də görünməyə başladı. Bu hadisələrin təsiri ilə bədii mətnlərdə “qlobal dünya insanı” modeli yaradıldı ki, o, da millilikdən, milli özünüdərkədən və özünüifadədən, milli xarakterik cizgilərdən uzaq idi. Həm hərbi çevrilişin, həm də qlobalizmin təsiri Aykut Ərtoğrul, Ayşə Kulin, Camal Şakar, Akif Kaya, Güray Süngü kimi hekayə ustalarının əsərlərində öz əksini tapdı. Hekayələrdə milli cizgilərdən, milli xüsusiyyətlərdən və kimlikdən uzaqlaşan xarakterlər sosial və psixoloji problemlər fonunda təsvir edildiyi üçün mətn daxilində bunu doğuran səbəblərə də toxunulub.

Milli xarakter, milli kimlik, milli özünüməxsusluq kimi xüsusiyyətlərin bədii mətnlərdə tənəzzülə uğraması problemi, xarakterlərin milli xüsusiyyətlərdən uzaqlaşması prosesi 1995-2015-ci illərdə yaradılan Azərbaycan hekayələrində də müşahidə edildi. Bu cür xarakterlərin yaradılması və bədii mətnlərə yol tapmasının səbəbləri kimi 1990-cı illərdən sonra Azərbaycanda yaşanan ictimai-siyasi hadisələr, I Qarabağ müharibəsində məğlubiyyət, torpaq itkisi, qaçqınların paytaxta axını, sosial-iqtisadi

problemlər və bunun nəticəsi olaraq yaranan mənəvi çətinliklər, az qala, kütləvi halda yaşanan psixoloji sarsıntılar və s. hadisələri göstərmək olar. Mühəribə sonrası yazılan hekayələrin əsas ideyası, əsasən, mənəvi ruh yüksəkliyinin, döyüş ruhunun, yenilməzliyin qorunmasına xidmət etsə də, yaradılan xarakterlərdə məlum hadisələrdən qaynaqlanan ruh düşgünlüyü, özünəqapanma, biganəlik, millilikdən uzaqlaşma, mənəvi tənəzzül kimi psixoloji problemlər özünü daha qabarıq şəkildə göstərdi. Hekayələrin yazı texnikasında orijinalıq, eksperiment cəhdi, forma və strukturunda müxtəliflik, çoxçalarlıq müşahidə edilsə də, hekayə janrı mövzu baxımından dekadens əhvaldan uzaqlaşa bilmədi.

Bu tarixi mərhələdə yaradılan xarakterlərdə diqqəti cəlb edən əsas xüsusiyyət onların bədbin əhvali-ruhiyyəsi, qeyri-müəyyənlik içərisində çabalımları, gələcəyə bədbin baxışları, qələbə ilə bağlı ümitsizlikləri idi. Bütün bunların təsdiqini Elçin, Orxan Fikrətoğlu, Şəmil Sadiq, Vəfa Mürsəliqızı, Şərif Ağayar, Kamil Əfsəroğlu, Eyvaz Zeynalov və bu kimi bir çox yazıçıların hekayələrində görə bilərik.

Bütün dünyada qloballaşma prosesinin başlaması, onun dünya mədəniyyətinə və ədəbiyyatına təsiri, “dünya insanı” modeli üçün müəyyən etdiyi “dəyərlər” Azərbaycan ədəbiyyatında da bədii mətnlərə və yaradılan xarakterlərə yeni xüsusiyyətlər qazandırdı. Bu isə öz növbəsində əsərlərdə Şərq və Qərb dəyərlərinin qarşı-qarşıya gətirilməsi ilə bərabər, xarakterləri millilikdən, millik kimlikdən uzaqlaşdırdı. Bu səbəbdən də biz müasir hekayələrdə daha çox mənəvi-psixoloji tənəzzül içərisində özünü tanıya bilməyən, ətrafına və doğmalarına laqeydləşən insan modeli ilə qarşılaşırıq. Xarakterin cılızlaşması problemini, cəmiyyətdən uzaqlaşma və yadlaşma kimi bir sıra psixoloji sarsıntıların təsvirini müşahidə edirik. 2000-ci illərdən sonra Yaqub Əlioğlu, Azər Qismət Firuz Mustafa, Mirmehdi Ağaoğlu, Afaq Məsud və başqalarının hekayələrində bütün bu sadalanan xüsusiyyətlər daha qabarıq şəkildə müşahidə edildi.

Dissertasiyada ictimai-siyasi amillərin təsiri ilə yaradılan xarakterlərdə baş verən dəyişikliklər, milli-mənəvi və sosial problemlərin təsiri altında meydana çıxan yeni xüsusiyyətlər və

onların ifadəsi elmi-nəzəri aspektdən araşdırılmışdır. İctimai-siyasi amillərin milli xarakterlərin yaradılmasında rolu və onlardakı təzahürü müasir Azərbaycan və Türkiyə hekayələri əsasında tədqiqatə cəlb edilmişdir.

Dissertasiyada milli xarakter sosial problemlər kontekstində, milli dəyərlər və adət-ənənələrlə birlikdə, milli-mənəvi özünüdərk hadisəsi olaraq, xalqın etno-psixoloji xüsusiyyətinin daşıyıcısı və təmsilçisi kimi tədqiqatın təhlil obyektinə çevrilmişdir. Bu baxımından, sosial problemləri yaradan səbəblər, bu problemlərin xarakterin formalaşmasına, həyat tərzinə, daxili dünyasına təsiri, onun mənəvi dünyasında buraxdığı izlər və bütün bunların hekayələrdə hansı şəkildə təsvir edildiyi tədqiqatda geniş şəkildə araşdırılmışdır.

Dissertasiyada həm Azərbaycan, həm də Türkiyə nəsrində xarakter probleminin tədqiqinə həsr edilmiş elmi məqalələr, monoqrafiyalar, dissertasiyalar da təhlilə cəlb olunmuşdur. Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığında Sərvinaz Həsənovanın “Müasir Azərbaycan hekayəsində psixoloji təhlil: (1970-80-ci illər)”¹, Dilbər Zeynalovanın “İsmayıl Şıxlının yaradıcılığında milli özünüifadənin bədii inikası (yazıçı və folklor problemi əsasında)”², Leyla Həsənzadənin “50-60-cı illər Azərbaycan nəsrinin poetikası (İsa Hüseynovun yaradıcılığı əsasında)”³, Cəsarət Valehovun “XIX əsrin sonu XX əsrin əvvəllərində Türkiyə ədəbiyyatında milli məfkurə”⁴ və s. adlı dissertasiya işləri, Səidə Nağıyevanın “Müasir ədəbiyyatda mövzu müxtəlifliyi və milli xarakter”⁵, Vahid Xələfovun “Xarakter

¹ Həsənova, S.Ş. Müasir Azərbaycan hekayəsində psixoloji təhlil: (1970-80-ci illər): / filologiya üzrə fəlsəfə doktoru dis. / - Bakı, 1995. - 129

² Zeynalova, D.V. İsmayıl Şıxlının yaradıcılığında milli özünüifadənin bədii inikası (yazıçı və folklor problemi əsasında): / filologiya üzrə fəlsəfə doktoru dis. / - Bakı, 2005. – 128 s.

³ Həsənzadə, L.H. 50-60-cı illər Azərbaycan nəsrinin poetikası (İsa Hüseynovun yaradıcılığı əsasında): / filologiya üzrə fəlsəfə doktoru dis. / - Bakı, 2007. - 132 s.

⁴ Valehov C.F. XIX əsrin sonu XX əsrin əvvəllərində Türkiyə ədəbiyyatında milli məfkurə: / filologiya üzrə fəlsəfə doktoru dis. / - Bakı, 2004. - 141 s.

⁵ Nağıyeva, S. “Müasir ədəbiyyatda mövzu müxtəlifliyi və milli xarakter” // - Bakı: (Dil və ədəbiyyat. Beynəlxalq elmi-nəzəri jurnal, - 2013, №3 (87), - s. 188-190.

və dil”⁶ və s. məqalələri tədqiqata cəlb edilmişdir. Həmçinin bu problemin araşdırılmasında Məmməd Arifin “Sənətkar qocalmır”⁷, Elçin Əfəndiyevin “Tənqid və ədəbiyyatımızın problemləri”⁸, Qasım Qasımzadənin “Ədəbiyyatda millilik və beynəlmillilik”⁹, İsa Həbibbəylinin “Azərbaycan ədəbiyyatı dövrləşdirmə konsepsiyası və inkişaf mərhələləri”¹⁰, Səadət Qasımlının “Türkiyə ədəbiyyatında yeni hekayəçilik (XIX əsrin ikinci yarısı-XX əsr)”¹¹, Tehran Əlişanoğlunun “Müstəqillik illəri Azərbaycan ədəbiyyatı”¹², Məmməd Əliyevin “Ədəbiyyat nəzəriyyəsi”¹³, Akif Hüseynovun “Müxtəlifliyin birliyi”¹⁴, Bədirxan Əhmədovun “XX yüzil Azərbaycan ədəbiyyatı: Mərhələlər, istiqamətlər, problemlər”¹⁵, Nərgiz Cabbarlının “Yeni nəsil ədəbiyyatı” üçcildliyinin I cildi¹⁶, Lalə Həsənovanın “Çağdaş ədəbi paradiqma: İcmallar, Məqalələr, Düşüncələr”¹⁷ və s. kitablarına istinad edilmiş, bu elmi mətnlərdə ifadə olunmuş elmi-nəzəri qənaətlər diqqətlə təhlildən keçirilmişdir.

⁶ Xələfov, V. Xarakter və dil // - Bakı: - Ulduz, - 1979. №10, - s. 58-61.

⁷ Məmməd, A. Sənətkar qocalmır /A.Məmməd, tərt.ed., A.Dadaşzadə, elmi red. və ön sözün müəl., Elçin. - Bakı: Yazıçı, - 1980. - 368 s.

⁸ Əfəndiyev, E. Tənqid və Ədəbiyyatımızın problemləri / E.Əfəndiyev, red. və ön sözün müəl., K.Talıbzadə. - Bakı: Yazıçı, - 1981. - 360 s.

⁹ Qasımzadə, Q. Ədəbiyyatda millilik və beynəlmillilik / Q.Qasımzadə. red., M.Cəfərov. - Bakı: Elm, - 1982. - 272 s.

¹⁰ Həbibbəyli, İ. Azərbaycan ədəbiyyatı dövrləşdirmə konsepsiyası və inkişaf mərhələləri / İ.Həbibbəyli. elmi red., Ə. Salamzadə. - Bakı: Elm, - 2019. - 452 s.

¹¹ Qasımlı, S. Türkiyə ədəbiyyatında yeni hekayəçilik (xix əsrin ikinci yarısı -xx əsr) / S. Qasımlı, elmi red., T. Məlikli. - Bakı: AFPoliqrAF, - 2019. - 272 s.

¹² Əlişanoğlu, T. Müstəqillik illəri Azərbaycan ədəbiyyatı. Dərslik. / T.Əlişanoğlu. elmi red., R. Qeybullayeva. - Bakı: Qanun. - 2013. - 216 s.

¹³ Əliyev M. Ədəbiyyat nəzəriyyəsi. Dərslik. / M.Əliyev elmi red., B.Nəbiyev. - Bakı: Elm və təhsil, - 2012. - 480 s.

¹⁴ Hüseynov, A. Müxtəlifliyin birliyi / A.Hüseynov. - Bakı: Yazıçı, - 1983. – 214 s.

¹⁵ Əhmədov, B. XX yüzil Azərbaycan ədəbiyyatı: Mərhələlər, istiqamətlər, problemlər / B.Əhmədov. elmi red., İ.Həbibbəyli. - Bakı: Elm və təhsil, - 2015. - 552 s.

¹⁶ Cabbarlı, N. Yeni nəsil ədəbiyyatı: [3 cildə] / N.Cabbarlı, red., G.Camaləddin. - Bakı: Elm, - c.1. - 2006. - 380 s.

¹⁷ Həsənova, L. Çağdaş ədəbi paradiqma: İcmallar, Məqalələr, Düşüncələr / L.Həsənova. - Bakı: Avropa, - 2018. - 274 s.

Tədqiqatda həmçinin Türkiyə tədqiqatçıları və alimlərindən Ziya Göyalpın “Türkçülüyn əsasları”¹⁸, Yusif Akçuranın “Türkçülüyn tarixi”¹⁹, Nəcib Tosunun “Müasir hekayə nəzəriyyəsi”²⁰, Semih Gümüşün “Hekayənin pişik gözü”²¹ və s. kitablarına istinad edilmiş, Bulud Süməyyanın “Camal Şakar hekayələrində struktur və mövzu”²², Kayaoğlu İdilil “Fərd və cəmiyyət münasibətləri ardıcılığında Camal Şakarın hekayələri və hekayəçiliyi”²³ Esra Poladın “Qurtuluş savaşı dövrü hekayələrində dedi-qodunun funksiyası və “başqası”nın əhvalatı”²⁴ adlı dissertasiya işləri də təhlilə cəlb edilmişdir. Bütün bunlar “Müasir Azərbaycan və Türkiyə hekayələrində milli xarakter problemi (1995-2015-ci il)” mövzusunda dissertasiya işinin yazılmasının həm türk, həm Azərbaycan ədəbi-nəzəri fikri üçün əhəmiyyətliyini və bir problem kimi aktuallığını şərtləndirir. Ölkəmiz müstəqillik qazandıqdan sonra bu kimi elmi araşdırmaların əhəmiyyəti artmış, Türkiyə ilə ədəbi əlaqələrin dinamikası daha da sürətlənmişdir. Ədəbi əlaqələrin inkişafında, türk xalqları, o cümlədən qardaş Türkiyə ədəbiyyatının aktual problemləri ilə bağlı xeyli sayda analitik məqalə, dissertasiya və monoqrafiya müəllifləri olan

¹⁸ Göyalp, Z. Türkçülüyn əsasları / Z.Göyalp, tərc.ed., E.Mustafaoğlu. - Bakı: Maarif, - 1991. - 175 s.

¹⁹ Akçuraoglu, Y. Türkçülüyn tarixi / Y.Akçura, türkçədən uyğ. və ön söz müəlifli A.Kəngərli. - Bakı: Qanun, - 2010. - 272 s.

²⁰ Tosun, N. Modern öykü kuramı / N.Tosun. - Ankara: Hece yayınları, - 2018. - 359 s.

²¹ Gümüş, S. Öykünün kedi gözü / S.Gümüş. - İstanbul: Can sanat yayınları, - 2012. - 143 s.

²² Süməyye, B. Cemal Şakar`ın öykülerinde yapı ve tema: / Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü türk dili ve Edebiyatı Proqramı yüksek lisans tezi / - İstanbul, 2019. - 382 s.

²³ Kayaoğlu, İ. Birey ve Toplum İlişkisi Ekseninde Cemal Şakar`ın Hikayeleri ve Hikayeciliği / Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Yeni Türk Edebiyatı Bilim Dalında yapılan yüksek Lisans Tezi / - Elazığ, 2018. - 220 s.

²⁴ Polat, M.E. Kurtuluş Savaşı Dönemi Öykülerinde “Dedikodu”nun İşlevi ve “Öteki”nin Anlatısı: / Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk dili ve Edebiyatı Anabilim Dalında yapılan yüksek Lisans Tezi / - Trabzon, 2014. - 134 s.

İ.Həbibbəyli, N.Cəfərov, Q.Paşayev, T.Məlikli, A.Abiyev, M.Əliyev, Ə.Rəsulov, R.Əskər, F.Ağayeva, N.Tağısoy, A.Musayeva, E.Quliyev, T.Məmməd, M.Hacıyeva, N.Araslı, J.Əliyeva, Ş.Qədimova, F.Bayat, X.Hümmətova, F.Vəliyeva, A.Ülvi, Y.Qasımbəyli, R.Əhmədov, İ.Osmanlı, S.Gündoğdu, A.Xəndan, N.Mustafayeva, F.Dursunova, A.Turan, Ə.Şamil, S.Sadiyev, T.Teymurov, M.Həsənov, T.Talıbova, M.Gözləova, E.Məmmədova, X.Qafqazlı, S.Qasımlı, R.Quliyev, A.Məmmədخانlı, B.Osmanova, E.Babayeva, A.Rüstənova, M.Dəyər, K.Nəcəfova, E.Xəlilova, V.Musalı, L.Qasımoğlu, O.Babayeva, C.Valehov, L.Kərimova, T.Əliyeva, Ü.Səmədova, A.Şükürov, Ü.Babayev və başqalarının diqqətəlayiq xidmətlərini də qeyd etmək istərdik.

Tədqiqatın obyektı və predmeti. Tədqiqat işinin əsas obyektini 1995-2015-ci illərdə qələmə alınan Azərbaycan və Türkiyə hekayə nümunələri təşkil edir. Dissertasiyada ümumilikdə 40-dan artıq Azərbaycan və Türkiyə yazıçısının 70-dən çox hekayəsi tədqiqata cəlb edilmişdir. Tədqiqatın digər bir mühüm istiqaməti bu əsərlərin mövzu rəngarəngliyinin, ideya-məzmun xüsusiyyətlərinin təhlili və bu mətnlərdə yaradılan milli xarakterin tədqiqi və öyrənilməsidir. Dissertasiyada 1995-2015-ci illərdə qələmə alınmış Azərbaycan və Türkiyə hekayələri ilə bərabər onlar haqqında yazılmış ədəbi-nəzəri və ədəbi tənqidi əsərlər də tədqiqatın obyektı olaraq müəyyən edilmişdir.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri: Dissertasiyanın əsas elmi məqsədi 1995-2015-ci illərdə yazılmış Azərbaycan və Türkiyə hekayələrində milli xarakter probleminə müasir zaman, qloballaşan dünya, Şərq və Qərb kontekstindən yanaşmaq, ictimai-siyasi, sosial-psixoloji problemlər fonunda milli xarakterdə meydana çıxan dəyişiklikləri, diqqəti çəkən tənəzzül prosesinin səviyyəsini, formalaşmaqda olan fərqlilikləri təhlilə cəlb etməkdir. Buna nail olmaq üçün aşağıdakı elmi-nəzəri vəzifələrin həll edilməsi nəzərdə tutulmuşdur.

- Hər iki ölkədə tədqiq edilən dövrün ictimai-siyasi, ədəbi-mədəni mənzərəsinin təhlil edilməsi və bunun milli mədəniyyətə, ədəbiyyata, hekayəyə və milli xarakterin yaradılmasına təsirini araşdırmaq;

- Milli xarakter anlayışına ümumtürk ideologiyası, təfəkkür və düşüncəsi aspektindən necə yanaşıldığını göstərmək;

- Müasir ədəbi prosesdə milli xarakterin yaradılmasının aktualıq səviyyəsini müəyyənləşdirmək, yaradılan milli xarakterlərlə bağlı ümumiləşdirilmələr aparmaq, bu prosesdə hər iki ədəbiyyatda müşahidə edilən oxşar və fərqli xüsusiyyətləri üzə çıxarmaq;

- Hekayələrdə milli xarakterin yaradılması prosesində milli özünəməxsusluğu müəyyənləşdirmək və milli xarakterin ifadə vasitələrini təyin etmək;

- Qloballaşmanın, yeni fikir və düşüncələrin hər iki xalqın hekayələrində milli xarakterə təsirini müəyyən etmək;

- İctimai, siyasi, sosial, mənəvi problemlər fonunda milli xarakterin itirilmiş cizgilərini, milli-mənəvi deqradasiya probleminin səbəb və nəticələrini, hekayələrdə təsvir forma və metodunu təhlilə cəlb etmək;

- Milli xarakterik cizgilər, milli-mənəvi, dini-əxlaqi dəyərlər, “milli mənlik”, “milli kimlik” kimi anlayışların hekayələrdəki təzahürünü dəyərləndirmək.

Tədqiqat metodları. Tədqiqat işi tarixi-müqayisəli metod əsasında yazılmışdır. Müasir ədəbi-nəzəri fikrin əldə etdiyi nailiyyətlər problemin öyrənilməsində elmi əsas rolunu oynamışdır. Tədqiqatın metodoloji və nəzəri əsaslarını filologiya elmi sahəsindəki milli və ümumbəşəri dəyərlər, ədəbi-bədii materialın sistemli şəkildə araşdırılması təşkil edir. Dissertasiya işində Azərbaycan və Türkiyə tədqiqatçılarının elmi-nəzəri fikir və mülahizələrinə istinad edilmiş, hər iki ədəbiyyatın 1995-2015-ci illər ərzində qələmə alınan və ya dərc edilən hekayələri təhlilə cəlb edilmişdir. Təhlilə cəlb edilən hekayələrin orijinal mətnləri üzərində araşdırma aparılmış, yeri gəldikcə Azərbaycan dilinə tərcümə olunmuş materiallara da diqqət yetirilmişdir.

Müdafiəyə çıxarılan əsas müddəalar: Müasir Azərbaycan və Türkiyə hekayələrində milli xarakter problemini tədqiq etmək və mövzunu tam şəkildə əhatə etmək üçün müdafiəyə çıxarılan əsas müddəalar bunlardır;

- 1995-2015-ci illər Azərbaycan və Türkiyə hekayələrinin tarixi inkişafının mühüm mərhələsi kimi dəyərləndirilmişdir;

- 1995-2015-ci illər Azərbaycan və Türkiyə hekayələrində təsvir edilən milli xarakterin uğradığı keyfiyyət dəyişikliklərini, milli xarakterin tənəzzülünü, yaradılan xarakterlərin əsasən “qloballaşan dünya insanı” modelinə yaxınlaşmasını müəyyənləşdirmişdir;

- Hər iki xalqın hekayələrində iki tip xarakter müşahidə edilmiş, milli xarakterlərlə yanaşı, yeni dünya insanı modelinə çevrilmiş xarakterlərin də mövcudluğu aşkara çıxarılmışdır;

- Dövrün ictimai-siyasi hadisələri ilə bərabər, qloballaşma prosesinin də hekayələrdə yaradılan milli xarakterlərin təsvirinə və xarakterik xüsusiyyətlərinə təsir göstərməsi və əks prosesin mövcudluğu müşahidə edilmişdir.

Tədqiqatın elmi yeniliyi. Milli xarakter anlayışı roman janrında öz bədii ifadəsini yüksək şəkildə tapdığından hər zaman roman faktı olaraq müəyyənləşdirilmiş və araşdırılmışdır. Hekayə janrının məhdud ədəbi imkanlarına görə milli xarakter anlayışı indiyə qədər bu janr daxilində tədqiqat predmeti kimi müəyyən edilməmiş və işlənməmişdir. Bu mövzu ilk dəfədir ki, dissertasiya işində sistemli şəkildə tədqiq edilir. Və bu problemin Azərbaycan və Türkiyə hekayələri kontekstində müqayisəli şəkildə təhlilə cəlb edilməsi də işin elmi yeniliyini təmin edən cəhətlərdəndir.

- Tədqiqatın elmi yeniliklərindən biri Camal Şakar, Ayşə Kulin, Behzət Çelik, Sevin Sezgin və s. Türkiyə yazıçılarının Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığında ilk dəfə tədqiqata cəlb olunmasıdır;

- İlk dəfə olaraq Azərbaycan və Türkiyə hekayələrində milli xarakter anlayışı paralel olaraq təhlilə cəlb edilmişdir;

- Dissertasiyada qeyd edilən fikir və mülahizələr hər iki xalqın müasir ədəbi prosesi üçün yenilik hesab edilə bilər;

- İlk dəfə olaraq Azərbaycan və Türkiyə hekayələrində milli xarakter anlayışı ümumtürk ideologiyası, fəlsəfə və düşüncəsi, ümumtürk mədəniyyəti fonunda araşdırılmışdır;

- Araşdırmada hər iki xalqın hekayə janrı daxilində milli xarakter problemi müasir zamanın və ədəbiyyatşünaslığın yeni nailiyyətləri və yenilikləri çərçivəsində nəzərdən keçirilmişdir;

- İlk dəfə olaraq milli xarakter hekayə janrı çərçivəsində qloballaşmaqda olan dünyanın sosial, ictimai, siyasi problemləri kontekstində müqayisəli metod əsasında tədqiqata cəlb edilmişdir.

Tədqiqatın nəzəri və praktiki əhəmiyyəti. Dissertasiya işi hər iki xalqın ədəbiyyatında müasir hekayə janrının yeri və inkişafı ilə bağlı tədqiqat aparən mütəxəssislər üçün elmi əhəmiyyət kəsb edir. Tədqiqatda milli xarakter problemi ümumtürk ideologiyası, tarixi-millî kimlik, milli-mənəvi dəyərlərin bədii mətnə ifadəsi və s. məsələlər kontekstində araşdırıldığı üçün Azərbaycan-Türkiyə ədəbi əlaqələrini tədqiq edən mütəxəssislər, müasir Azərbaycan və Türkiyə ədəbiyyatını tədris edən müəllimlər və tələbələr tərəfindən əlavə vəsait kimi istifadə edilə bilər.

Tədqiqatın aprobasiyası və tətbiqi. Dissertasiyanın mövzusu AMEA Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutunun Türk xalqları ədəbiyyatı şöbəsində müəyyən edilmişdir. Tədqiqatın əsas müddəa və nəticələri iddiaçının Azərbaycan Respublikası Prezidenti yanında Ali Attestasiya Komissiyasının tövsiyə etdiyi elmi jurnallarda, həmçinin xarici ölkələrin nüfuzlu məcmuə və jurnallarında, o cümlədən beynəlxalq xülasələndirmə və indeksləmə sisteminə daxil olan (ResearchGate, OAJI.net, Copernicus, ESJİ, Google Scholar və s.) dövrü elmi nəşrlərdə, xarici və ölkədaxili beynəlxalq konfransın materiallarında öz əksini tapmışdır.

Dissertasiya işinin yerinə yetirildiyi təşkilatın adı. Dissertasiya işi AMEA Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutunun Türk xalqları ədəbiyyatı şöbəsində yerinə yetirilmiş, şöbənin tədqiqat istiqamətinə uyğun olaraq tamamlanmışdır.

Dissertasiyanın strukturu. Dissertasiya işi giriş (16 242 şərti işarə), iki fəsil (birinci fəsil üç paragraf – 104 871 şərti işarə, ikinci fəsil üç paragraf – 145 484 şərti işarə), nəticə (6 481 şərti işarə) və istifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısından ibarətdir.

Dissertasiya işinin ümumi həcmi 273 078 şərti işarədir.

TƏDQIQATIN ƏSAS MƏZMUNU

Dissertasiya işinin “**Giriş**” hissəsində mövzunun aktuallığı və işlənmə dərəcəsindən bəhs edilmiş, tədqiqatın məqsəd və vəzifələri, metodları müəyyən edilmiş, müdafiəyə çıxarılan əsas müddəalar göstərilmiş, dissertasiya işinin elmi yeniliyi, nəzəri və praktiki əhəmiyyəti əsaslandırılmışdır.

“**Müasir Azərbaycan və Türkiyə hekayələrinə milli xarakter kontekstində baxış**” adlı I fəsil üç paragrafdan ibarətdir. Birinci paragraf “**Azərbaycan və Türkiyə hekayələrində milli xarakter anlayışı**” adlanır.

Hekayə ədəbiyyatda özünəməxsus yeri olan, davamlı olaraq dinamik inkişaf edən, eksperimentlərə və dəyişikliklərə açıq olan bir janrdır. Bütün dünya ədəbiyyatında əhəmiyyətli çəkiyə malik bu janrı fərqləndirən, ona milli kolorit və keyfiyyət bəxş edən bir neçə xüsusiyyət var ki, onlardan biri də milli xarakterdir. Milli xarakterdəki millilik isə “*estetik kateqoriya olaraq milli mövcudluğun bədii düşüncədəki təzahürüdür. Bəşəriyyətə gedən yol bütün tarixi zamanlarda millilikdən keçmişdir*”²⁵. Ona görə də milli xarakter (eyni zamanda da bir sıra digər milli keyfiyyətlər) dünya ədəbiyyatında da ən oxunaqlı, ən dəyərli hekayələrdə müşahidə edilən əsas estetik keyfiyyət kimi dəyərləndirilməkdədir. Bu gün əminliklə söyləmək olar ki, nəinki Azərbaycan və Türkiyədə, eləcə də bütün dünyada hekayə janrında milli xarakter problemi öz aktuallığını qoruyub saxlayır. Ernest Heminquey, Mixail Şoloxov, Gi de Mopassan, Çingiz Aytmatov və bir çox digər yazıçılar öz hekayələrində mənsub olduqları xalqın taleyini, tarixini, etnoqrafiyasını, milli ruhunu, milli xüsusiyyətlərini, psixologiyasını təsvir etməklə kifayətlənməmiş, milli dəyərləri bəşəri problemlərlə paralel şəkildə təsvir və təhlil etmişlər. Məsələn, Dmitri Lixaçov yazırdı: “*Milli xüsusiyyətlər - mötəbər bir faktdır. Hansısa bir xalqa, hansısa bir millətə, hansısa bir ölkəyə məxsus olan elə bir xüsusi keyfiyyətlər mövcud deyildir. Bütün məsələ onların hansısa*

²⁵ Salamoğlu, T. Azərbaycan ədəbiyyatı: mübahisələr, həqiqətlər / T.Salamoğlu, elmi red., Ə.Tanrıverdi. - Bakı: “Orxan” NPŞMMC, - 2016. - s. 318.

məcmusunda və bu milli və ümummilli cizgilərin təkrarolunmaz düzülüşündədir”²⁶.

Azərbaycan və Türkiyə ədəbiyyatında da milli xarakter ümumbəşəriyyətin bir göstərici olaraq müasir dövr ədəbiyyatı üçün aktualıq kəsb etdiyindən tədqiqatın predmeti olaraq seçilmişdir. Cəmiyyət içərisində, kütlə arasında milli xarakterli şəxslər yalnız və yalnız digər insanlarla müqayisədə öz fərqli xüsusiyyətlərini, özünəməxsusluğunu görmüş, dərk etmiş, genetik-milli yaddaşı oyaq olan, özündə milli mənlik və milli özünüdərk hissələrini formalaşdırmağı bacaran insanlar olaraq meydana çıxmışlar. Bu xarakter onların bir parçası, nümayəndəsi olduğu toplumun - millətin bütün inanclarını, dilini, mədəniyyətini, təfəkkürünü, adət-ənənələrini, yaddaşını özündə daşıyır. Həm də təkcə daşımaqla kifayətlənmir, eyni zamanda da yaşadır və gələcək nəsillərə ötürür.

Əvvəlcə onu qeyd edək ki, xarakter anlayışı insanın bütün fərdi-psixoloji xüsusiyyətlərinin deyil, mühüm və davamlı fərdi xüsusiyyətlərinin məcmusu olaraq təyin edilir. Bu xüsusiyyətlər də insanın dünyagörüşü və əqidəsi ilə bağlı olduğundan xarakter bir anlayış olaraq bir çox sahələr (sosiologiya, psixologiya, ədəbiyyat) tərəfindən tədqiqat obyektinə kimi seçilməkdədir. Lakin dissertasiyada tədqiqat obyektinə xarakter yox, məhz milli xarakter anlayışı olduğu üçün bu elmi əsərdə problemə etnik, tarixi, milli dəyərlər kontekstindən yanaşılmışdır. Onu da qeyd edək ki, mətnə (xarakterə!) özünəməxsusluq, orijinalıq, fərqlilik verən, onun xarakterlər bolluğunda seçilməsinə səbəb olan millilik bəzən yazıçıların bilərəkdən, bəzən isə bilməyərəkdən, təhtəlsüz olaraq təsir etdiyi xüsusiyyətlərlə bağlıdır. Milli xarakter, ilk növbədə, insanın milli özünüdərkinin, mənliyinin, şəxsiyyətinin milli-mənəvi dəyərlərə sadıqlığının, milli ənənələrə bağlılığının göstəricisi kimi meydana çıxır. Sadalanan bu xüsusiyyətləri özündə ehtiva edir. Biz də milli xarakterə məhz bu aspektdən yanaşaraq, onu hekayə müstəvisində və hekayə daxilində tədqiqata cəlb etməyi vacib bildik.

²⁶ Лихачев, Д. С. О национальном характере русских // - Москва: Вопросы философии, - 1990. № 4, - с. 3-6.

Onu da qeyd edək ki, oxşar xarakterik keyfiyyətləri və cizgiləri özündə daşıyan Azərbaycan və Türkiyə xalqlarının yaratdığı ədəbi əsərlərdə meydana çıxan milli xarakter vahid ümumtürk ideologiyasından, psixologiyasından, fəlsəfəsindən qaynaqlanır və onun xarakterik əlamətlərini özündə birləşdirir. Xarakterin bu xüsusiyyəti həm tədqiqatçılar, həm də nəzəriyyəçilər tərəfindən elmi araşdırmalara cəlb edilmişdir. “Türk millətinin psixologiyası barədə” adlı məqalənin müəllifi öz fikirlərini ciddi tədqiqat materialı deyil, subyektiv mülahizələr kimi nəzərə alınmalı olduğunu qeyd etməklə, ümumtürk ümummilli xarakterinin çox əhəmiyyətli xüsusiyyətlərini sadalaya bilmişdir: “1.Mərdlik, cəngavərlik 2.Kosmopolitizm, 3.Qadına hörmət”²⁷. Sadalanan və milli cizgilər olaraq müəyyənləşdirilən bu keyfiyyətlər ümumtürk təhtəşüurunda zaman keçsə də, öz mahiyyətini itirmir, ümumtürk milli kimliyinin göstəricisi olaraq da tədqiqatçılar tərəfindən qeyd edilir. Bu keyfiyyətləri özündə birləşdirən “təməl xüsusiyyətlər” isə ailəyə, dinə, soykökə, milli mənəvi dəyərlərə, adət-ənənələrə bağlı dəyişməyən xüsusiyyətlərdir. Dəyişən digər xüsusiyyətlərdən fərqli olaraq, təməl kimliklər “çox yavaş və yüz illərlə davam etdiyindən əsla dəyişməmiş kimi görünməkdədirlər”²⁸ kimi təhlil edilir və türk kimliyi məhz “təməl kimlik” olaraq müəyyənləşdirilir. Milli xarakteri səciyyələndirən bu keyfiyyətlərin hamısı bütövlükdə xalqın milli özünüifadəsini reallaşdırır.

Göründüyü kimi, bu proses, demək olar ki, zəncirvari xarakter daşıyır. Mənəvi dəyərlər, inanclar, adət-ənənələr milli mədəniyyəti yaradır, milli mədəniyyət isə milli kimliyin formalaşmasında əhəmiyyətli dərəcədə rol oynayır. Milli kimliyini dərk edən fərd bədii mətnə gətirilərək mübarizələr, çəkişmələr, inanclar uğrunda aparılan qovğalar müstəvisində milli xarakter səviyyəsinə qədər yüksəldilə bilir.

²⁷ Məmmədov, C. Türk millətinin psixologiyası barədə. [Elektron versiya] / - Bakı, - 12 mart, 2014. URL: <http://kaspi.az/az/turk-milletinin-psixologiyasi-barede>

²⁸ Karpat, K. Kimlik sorununun Türkiyə`de Tarihi, Sosial ve İdeolojik Gelişmesi // Türk Aydını ve Kimlik Sorunu, hazırlayan: Ş.Sabahattin. - İstanbul: Bağlam Yayıncılık, - 1995. - s. 23-38.

I fəslin ikinci paraqrafı **“Hekayələrin mövzu və ideyasının formalaşmasında milli xarakterin rolu”** adlanır. Hekayə janrı həmcə kiçik, formaca lakonik olmasına baxmayaraq, müasir həyatın reallıqlarını, insanın sosial, siyasi mühitdə inkişafını və yaxud tənəzzülünü, bu mühitlə münasibətdə yaşadığı ziddiyyətləri, psixoloji dəyişiklikləri işıqlandırmaq üçün bir çox imkanlara malikdir. 1995-2015-ci illərdə yazılmış Azərbaycan və Türkiyə hekayələrinin mövzu və ideya baxımından təsnifatı aparılarkən bu fikir bir daha öz təsdiqini tapdı. Eyni zamanda o da müəyyən edildi ki, tədqiq olunan dövrün ictimai-siyasi hadisələrlə zənginliyi də hekayələrin ideya-məzmununa təsirsiz qalmayıb. Bu dinamik dəyişikliklərin insan ruhuna, düşüncəsinə, sosial statusuna və münasibətlərinə olan təsiri mütləq şəkildə hekayələrdə təsvir edilən hadisələrə, yaradılan xarakterlərin cizgilərinə, xüsusiyyətlərinə öz izini salıb.

Dövrün hekayələrində estetik planda da müəyyən xarakterik xüsusiyyətlər müşahidə edildi. Belə ki dünya ədəbiyyatı ilə qarşılıqlı əlaqələrin inkişafı və yaranan yeni kommunikasiya imkanları, dünya ədəbiyyatında gedən proseslərdən təsirlənmə və nəzəri-estetik yeniliklərin yeni yaranan mətnlərə tətbiqi bu dövrdə yazılan hekayələrdə öz təzahürünü tapdı. Bu yeniliklərdən qaynaqlanaraq yaradılan yeni xarakterlər, fərqli ictimai təfəkkürün ifadəsi, qeyri-standart düşüncə tərzlərinin mətnə gətirilməsi, müxtəlif ideya-estetik təmayüllərin təsiri həm Azərbaycan, həm də Türkiyə hekayələrində nəzərə çarpdı.

Azərbaycan hekayəçiliyi 1990-2000-ci illər; 2000-2015-ci illər. Bu tarixi mərhələdə yazılan Azərbaycan hekayələrinin mövzu və ideyasını aşağıdakı şəkildə qruplaşdırmaq olar:

a) Azərbaycanda baş verən ictimai-siyasi hadisələrin təsvirinə həsr edilmiş hekayələr (Kamil Əfsəroğlu “Axsambazarı”, Kamran Nəzirli “Gülə bilməyən adam” və s.);

b) Birinci Qarabağ müharibəsinin təsvirinə həsr edilmiş hekayələr (Şəmil Sadiq “Qazinin ayağı”, Elçin “Qarabağ şikəstəsi”, Şərif Ağayar “Şəkil” və s.);

c) Dövrün ictimai-siyasi hadisələri və müharibədə məğlubiyyət faktı qarşısında əzilmiş qəhrəmanların mənəvi dünyasının, psixoloji

yaşantılarının təsvirinə həsr edilmiş hekayələr (Kamil Əfsəroğlu “Nırx”, Vəfa Mürsəliqızı “Namus” və s.);

d) Ailə, məişət, sosial problemlər məngənəsində boğulan müasir insanın çətinliklərinin təsvirinə həsr edilmiş hekayələr (Gülşən Lətifxan “Pıspısa”, Firuz Mustafa “Ağır yük”, Eyvaz Zeynalov “Gilas ağacı” və s.);

e) Yeni ədəbi tendensiyaların təsiri altında qələmə alınmış çaşqın, özünü axtaran modern insan obrazı ilə diqqət çəkən hekayələr (Afaq Məsud “Qəza”, Azər Qismət “Amerikasayağı arzu” və s.).

Qeyd edilən ictimai-siyasi hadisələrin və real şəraitin meydana çıxardığı problemlərin fonunda yaradılmış xarakterlərin əksəriyyəti milli cizgilərdən uzaqlaşmış obrazlardır. Onların qarşılaşdığı psixoloji sarsıntılar, yaşadıkları mənəvi böhran nəticəsində inandıqları dəyərlərdən, doğmalardan, cəmiyyətdən uzaqlaşması, özünə və inandıqlarına xəyanət hissinə qədər gedib çıxması qeyd edilən bir çox hekayədə qaldırılan ən aktual problemlər kimi görünməkdədir.

Türkiyə hekayəçiliyi 1980 - 2000-ci illər; 2000 - 2015-ci illər. Bu tarixi mərhələlərdə Türkiyə hekayələrinin inkişaf dinamikasına nəzər saldıqda mövzu və ideya üzrə aşağıdakı kimi bir qruplaşmanı müəyyən etmək olar.

a) İctimai-siyasi hadisələrin, xüsusilə 12 sentyabr 1980-ci il hərbi çevrilişinin təsiri ilə formalaşan, yaxud dəyişkən xarakterin psixoloji, daxili dünyasının təsvirinə həsr edilən hekayələr (Müzəyyən Çelik “Gəlin”, Zəyyad Səlimoğlu “Daş İskələ üzərində ayaqlar və...”, Güray Süngü “Qaçacaq yer yoxdur” və s.). Məhz bu hadisədən sonra hekayələrdə iqtisadi, siyasi, sosial, psixoloji problemlərin təsviri daha da aktivləşdi. Hərbi çevriliş faktının təsviri isə öz növbəsində hekayə janrına yalnızlıq, güvənsizlik, özünəqapanma kimi sosial və psixoloji problemlə xarakterlərin gətirilməsinə səbəb oldu.

b) Qloballaşma və yeni ədəbi tendensiyaların təsiri altında yaradılan xarakter dəyişikliklərinin təsviri (Camal Şakar “Bir tip”, “Pıçılı”, Mustafa Akgün “Türksayağı sevgi” və s.) 2000-2015-ci illərdə yazılmış hekayələrdə 80-ci illərdən sonra bir çox siyasi

hadisələrin, çəkişmələrin qurbanına çevrilən, həyatı bu hadisələrlə xaosa dönmən, mənən dünyaya, cəmiyyətə münasibətdə özgələşən, cəmiyyətdən və özü-özündən uzaqlaşan xarakterlər həm də etnik-milli dəyərlərlə qlobal maraqların sərhədində yaradılmış psixoloji atmosferin içinə düşdülər. Bu çarpışmanın mərkəzində qaldılar, yaşadıkları çəşqinliq içərisində sarsıldılar, özlərini itirdilər. Qlobal hadisə və proseslərin izlərini isə yazıçılar öz yaradıcılıqlarında bir sıra ədəbi cərəyanların təsirinə qapılmaqla, o təmayüllərin verdiyi imkanların köməkliliyi ilə göstərdilər. Nəticədə, dünya ədəbiyyatında gedən proseslərin inteqrasiyası Türkiyə ədəbiyyatında ədəbi cərəyanlarla tanışlığın başlanğıcını qoydu. Bu prosesin təsiri ilə modernizm, ekzistensializm, sürrealizm kimi ədəbi cərəyanların izi hekayəçilikdə də görünməyə başladı. Hekayələrdə bununla bağlı aparılan eksperiment və axtarışların dinamik inkişafı məhz bu dövrə təsadüf etdi. Bu proses 80-ci illərdən sonra başlasa da, 90-cı illərdə daha da aktivləşdi. 2000-ci illərdə isə özünün ən yüksək həddinə çatdı.

“Hekayələrdə milli xarakterin ifadə vasitələri” adlı üçüncü paraqrafda göstərilir ki, milli xarakterin formalaşması, gerçək mahiyyətinin açılması nəinki xakteri ifadə edən düşüncələr və milli dəyərlər sisteminin müxtəlifliyində, həmçinin onun yaşadığı tarixi şərait, ailə, mühitlə qarşılıqlı münasibətlərdə öz mahiyyətini ortaya qoyur. Bunlardan əlavə, milli xarakterin ifadə vasitələri həm də onun daxili dünyasını tamamlayan zahiri detallarda, geyim tərzində, davranış qaydalarında, müəyyən atributlar və simvollarla təcəssüm etdirilir. Azərbaycan yazıçılarında Şərif Ağayarı “Şəkil”, Varisin “Zalımlar, babam və əncir ağacı”, Ələsgər Davudoğlunun “Qumru”, Firuz Mustafanın “At günü”, Türkiyə yazıçılarında isə Behçət Çelikin “Qaldığımız yer”, Rasim Özdənörənin “İlk ev”, Səlvigül Şahinin “Əmimin evi” adlı hekayələrindəki atribut və simvollar, bədii ifadə vasitələri milli xarakterin, milli dəyərlərin, milli özünüdərkən müəyyənləşdirilməsi aspektindən təhlilə cəlb edilmişdir. Xatırladaq ki, təhlil olunan milli xarakterin ifadə vasitələri (simvollar, atributlar) bir çox xalqlara xas olan bir əlamət olaraq götürülə bilər. Amma burada əsas məsələ bu əlamətlərin hansı xalqda daha qabarıq olması, həm yazılı, həm də şifahi mədəniyyətdə əsaslı yer tutması ilə bağlıdır. Hekayələri

tədqiqata cəlb edilən hər iki xalqın bədii yaradıcılığında ta qədimdən bəri bu vasitələr müşahidə edilir və çox güman ki, bundan sonra da müşahidə ediləcəkdir. Çünki onlar daha çox genetik yaddaş və milli təfəkkürlə, milli inanclarla, milli mədəniyyətlə bağlıdır.

Tədqiqat işinin bu fəslində əldə edilən əsas elmi nəticələr aşağıdakı məqalələrdə öz əksini tapmışdır²⁹.

“Azərbaycan və Türkiyə hekayələrində obrazların mənəvi aləmi və xarakter” adlı ikinci fəsil üç paragrafdan ibarətdir. **“Milli xarakterin formalaşmasında müharibə və ictimai-siyasi**

²⁹ Şəfizadə S.T. F.Mustafa və M.Buyruqçunun hekayə yaradıcılığında milli xarakter // Azərbaycan xalqının Ümummilli Lideri Heydər Əliyevin anadan olmasının 93 illiyinə həsr edilmiş Gənc Tədqiqatçıların IV Beynəlxalq elmi konfransı, - Bakı: - 29-30 aprel, - 2016, - s. 1323-1324; Firuz Mustafa “At günü” və Şevket Bulutun “Kuyruğu kesilən at” hekayələrində at obrazı milli xarakterin atributu kimi // Gənc Türkoloqların I Türkoloji Qurultayın 90 illiyinə həsr olunmuş “Müasir Türkoloji Tədqiqatlar: Problem və Perspektivlər” mövzusunda Beynəlxalq elmi Konfrans, - Bakı: -21-22 noyabr, - 2016, - s. 155-156; Təhkiyədə milliliyin ifadə üsulları (Azərbaycan və Türkiyə hekayələri əsasında) // -Bakı: Dil və Ədəbiyyat Beynəlxalq elmi-nəzəri jurnal, - 2018, № 3 (107), - s. 309-311; “Azerbaycan ve Türk Hikayelerinin Konu ve İçerik Açısından İncelenmesi Üzerine (1995-2000 yılları)” // Uluslararası Türk Kültürü ve Sanatı Sempozyumu, -Ankara: - 29-30 Ekim, - 2020, - s. 144-165; Azərbaycan və Türkiyə hekayələrinin ədəbi cərəyanlar istiqamətində dəyərləndirilməsi // Klassik Azərbaycan ədəbiyyatı və incəsənətinin milli özünütdə və Mərkəzi Asiyadakı mədəni tərəqqidə yeri. Nizami Gəncəvi adına Milli Azərbaycan Ədəbiyyatı Muzeyinin yaradılmasının 80-ci ildönümünə həsr olunmuş Beynəlxalq elmi konfransın materialları, - Bakı: - 23-25 dekabr, - 2020, - s. 229-230; Türkiyə hekayəsində milli xarakter anlayışı // - Bakı: Filologiya məsələləri, - 2021. №9, - s. 361-368; Azərbaycan hekayəsində milli xarakter anlayışı (1995-2015-ci illər) // - Bakı: Poetika.izm. (Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutunun Əsərləri), - 2021. №1, - s. 57-61; Türk Edebiyatında Milli Karakter Kavramını Şekillendiren Unsurlar // Osmanlı Korkut Ata Üniversitesi 3 Uluslararası Dil ve Edebiyat kongresi, - Konya: - 6-8 Ekim, - 2021, - s. 149-151; Türkiyə nəsrində hekayə və öykü termininin işlənmə prinsipləri // Dedicated to the 99th Anniversary of the National leader of Azerbaijan, Heydar Aliyev. VI International Scientific Conference of Young Researchers, - Bakı: - 29-30 aprel, - 2022, - s.1275-1276; Eski Türkiye hikayesi araştırmalarda // 1.Uluslararası Türkoloji kongresi “Araştırmalar ve Yönelimler”, - Karabük: -16-18 Mayıs, -2022, - s.60.

amillərin rolu” adlı birinci paraqrafda göstərilir ki, ictimai-siyasi proseslərin hekayələrdə təsviri zamanı diqqət edilən əsas məsələ bu vəziyyətə obyektiv yanaşmanın ifadə olunması, ictimai-siyasi proseslərin insan həyatına, şəxsiyyətinə, xarakterinə təsirinin bədi mətnlərdə müxtəlif şəkillərdə - obyektiv və subyektiv fonda təsvir olunmasıdır. Son dövrün yazıçılarının yaradıcılığına nəzər yetirdikdə belə bir mənzərə müşahidə edilir ki, müharibə dövrü və müharibədən sonrakı mərhələdə yazıçılar yaratdıqları bədi mətnlərdə ya ruh yüksəkliyini məqsədli şəkildə qorumağa çalışır, qələbəyə inamı və qəhrəmanlığı təbliğ edir (bu fikir daha çox Türkiyə ədəbiyyatı üçün xarakterikdir), ya da müharibədən sonra yaşanan üzüntünü, kin və intiqam hissini xarakterlərin yaradılması zamanı kənara qoya bilmir, bununla da psixologiyası dəyişmiş hansısa obrazı canlandırmaqla, müharibə faktorunun insan ruhuna, mənəviyyətinə təsirini araşdırmağa çalışırlar (bu fikir isə Azərbaycan ədəbiyyatı üçün xarakterikdir). Bu isə istər-istəməz tədqiq etdiyimiz dövrdə Azərbaycan və Türkiyə hekayələrində yaradılan ya qalib, ya da məğlub ruhlu milli xarakterlərin oxucuya təqdim edilməsinə gətirib çıxarıb.

Məlum olduğu kimi, 1988-1994-cü illərdə Azərbaycan xalqı üçün çətin və unudulmaz mərhələ təşkil edən hadisələrin baş verməsi, Birinci Qarabağ müharibəsinin ağrı-acısı, sonrakı illərdəki ictimai-siyasi, sosial-mənəvi hadisələr hekayələrin mövzu və ideyasına təsir göstərmiş, torpaq itkisi, bu hadisələri yaşayan insanların keçirdiyi psixoloji sarsıntılar və bundan qaynaqlanan problemlər müasir dövrün hekayələrinin başlıca mövzusuna çevrilmişdir. Məhz Birinci Qarabağ müharibəsi, onunla bağlı hadisələr xalqın milli psixologiyasına və xarakterinə siyasi, hərbi qeyri-müəyyənlikdən doğan özünəqapanma, güvənsizlik, inamsızlıq xüsusiyyətləri gətirmiş, şəxsiyyət problemi yaratmışdır. Ona görə də bu dövrü milli xarakterin zəifləməsi, siyasi-sosial problemlərin artması səbəbi ilə xarakterin keyfiyyət dəyişikliyinə uğraması kimi də qiymətləndirmək mümkündür. Bu səbəbdən də mənəvi gücü zəiflədilmiş, haqqı oğurlanmış, müharibə dəhşətləri ilə bərabər siyasi-sosial problemlərdən dolayı şəxsiyyətsizlik, psixoloji sarsıntı, xaraktersizlik yaşayan insanın gec-tez mənəvi tənəzzülə uğradığı

məlumdur. Elə bu zaman milli köklər, mənəvi dəyərlərdən uzaqlaşmış, həyat qaygıları, məişət tələbləri, həyatın sosial problemləri ilə mübarizə aparən insan tipləri ədəbiyyatın hədəfinə çevrilməyə başladı. Şərif Ağayarın “Şəkil”, Vəfa Mürsəlqızının “Namus”, Şəmil Sadiqin “Qazinin ayağı” və s. hekayələr bu xüsusiyyətləri ifadə etməsi ilə diqqət çəkir.

Türkiyə ədəbiyyatının müharibə mövzulu hekayələrində əsas istiqamət isə müharibə səhnələri ilə yanaşı, sətiraltı bir ismarıcı (türkcülüyü, qəhrəmanlığı, türk oğlunun, xüsusilə türk qəhrəmanlığının kult səviyyəsində təqdim olunmasını) çatdırmaq kimi bir məqsəd də özünü büruzə verir.

1995-2015-ci illərdə yazılmış hekayələrə istinad edərək gəldiyimiz nəticə onu deməyə əsas verir ki, son dövrün qlobal tendensiya və ədəbi proseslərinin təsiri altında inkişaf edən Türkiyə ədəbiyyatında az sayda rast gəlinən ictimai-siyasi, müharibə mövzulu hekayələrin olmasına baxmayaraq, həmin mətnlərdə də milli ideologiyaya xidmət edən millətçi, vətənpərvər obrazların milli əqidəsi, inancı yüksək səviyyədədir. Bu da ondan irəli gəlir ki, tarixən insanların yaddaşında “güclü dövlət”, “döyüşkən xalq” obrazını yaradan, tarixdə az rast gəlinən məğlubiyyət, torpaq itkisinin, milli münafişənin olmamasıyla yaddaqalan Türkiyə xalqı ta qədimdən bu günə kimi milli tarixi köklərə bağlı olan dəyərlər sistemini formalaşdırmağı bacarmışdır. Bütün bu məqamlar da son dövrün hekayələrində öz əksini tapmaqdadır. Nümunə olaraq, Sevin Sezginin “Qızıl Şəfəqlər”, Zəhra Yamakın “Vətən sevgisi” və s. hekayələri göstərmək olar.

İkinci fəslin ikinci paragrafı **“Hekayələrdə milli psixologiya və qloballaşma prosesinin əksi”** adlanır. XX əsrin sonlarına yaxın daha da güclənmiş qlobal proseslər dünyada nəinki sivilizasiyanın keyfiyyət çalarlarını dəyişdi, həmçinin bütün sahələrə olduğu kimi, mədəniyyət və ədəbiyyata da öz təsirini göstərdi. Bir çox sahələrdə olduğu kimi, mədəniyyətdə də qloballaşma özünü sintez, ötürülmə, asılılıq şəklində büruzə verdi. Bu məsələyə Rəbiyyət Aslanovanın da yanaşması maraqlı doğurur: *“XX əsrin sonlarından etibarən qloballaşmaqda olan dünyada istər lokal, istərsə də qlobal mədəniyyətin taleyi problemini araşdıran tədqiqatların*

*ümumiləşdirilməsi, burada üç istiqamət yaxud ssenarinin mövcudluğunu ayırd etməyə imkan verir. Bunlar 1) qarşudurma, 2) dialoq və 3) lokal mədəniyyətlərin qlobal hakim mədəniyyətə əriyib qarışması kimi səciyyələndirilən istiqamətlərdir”*³⁰. Hər iki sivilisasiyanın qovşağında yerləşən Azərbaycan və Türkiyə də bu “yükü” öz çiyinlərində bu gün də daşımaqdadır. Amma qloballaşmada Qərb modelinin nümunəvi model kimi təqdim edilməsi bu prosesdə gizli məqamları açmağa sövq edir. Sintez yolu ilə deyil, hökmranlıq prinsipləri ilə həyata keçirildikdə isə qloballaşmanın nəticəsi daha təhlükəli ola bilər: *“İnsanın mənsub olduğu mədəniyyətdən uzaqlaşdırılması çox mürəkkəb hadisədir. Bu, təxminən, ağacın kökünün torpaqdan qoparılması və yaxud onun başqa ağaca calanması kimi bir haldır”*³¹. Nəticə etibarilə “dünya vətəndaşı” adlandırılan bir insanın yaradılmasına xidmət edən mexanizmin başlanğıcı qoyulur.

Azərbaycandan fərqli olaraq Türkiyə qloballaşma prosesinə daha erkən qoşulmaqla milli kimlik problemini daha tez yaşamışdır. Amma qloballaşmanın bütün nöqsanlarına baxmayaraq, bu gün də müasir ədəbi tendensiyalara meyillilik Türkiyə ədəbi prosesində daha aktual şəkildə davam etməkdədir. Ona görə də Ayşə Kulinin “Gülizar”, Camal Şakarın “Bir tip”, “Pıçılı” hekayələrindəki modern obrazlar, Afaq Məsudun “Qəza”, Azər Qismətin “Amerikasayağı arzu” hekayələrindəki obrazlardan fərqli olaraq, qloballaşmaya tez qucaq açan, daha doğrusu, “dünya insanı” olmağı mahiyyətə və düşüncə olaraq daha düzgün yanaşma ilə qəbul edən obrazlardır. Belə ki, Azərbaycan hekayələrində obrazların qloballaşmaya meyli və bu ideyanın təsiri altına düşməsi, Türkiyə hekayələrindən fərqli olaraq, daha primitiv şəkildə, ailə-məişət problemləri səviyyəsində təsvir olunmuşdur. Amma hər iki tərəfin milli-mənəvi dəyərlər, milli kimlik aspektindən itirdikləri onların ümumi cəhəti olaraq müəyyənləşdirilməlidir.

³⁰ Aslanova, R. Qloballaşma və mədəni müxtəliflik / R.Aslanova. - Bakı: Elm, - 2004. - 264 s.

³¹ Mustafa, F. Qloballaşma və mədəniyyət. [Elektron versiya] / - Bakı, - 9 noyabr, 2017. URL:<https://www.yazyarat.com/yazi/qloballasma-ve-medeniyyet-2017-11-09-151512>

“Milli xarakter sosial problemlər müstəvisində” adlı üçüncü paraqrafda aparılan araşdırmadan belə məlum olur ki, istənilən cəmiyyətin inkişafı prosesində sosial problemlərin insan psixologiyası və xarakterinə təsirinin ağır nəticələri həmişə ədəbiyyatın diqqət mərkəzində olmuşdur. Yazıçı şəxsiyyətini və istedadını da nəzərə almaqla, tədqiqatın əsas obyektı olan hekayələrdə sosial problemlərin fonunda milli-mənəvi özünüdərkə paralel milli dəyərlərə, milli xarakterə bağlılıq məsələsi də məhz bu səbəblərdən araşdırılmışdır. Qloballaşma dövrünün ədəbiyyata gətirdiyi yeniliklərə baxmayaraq, sosial problemlərin təsviri və həyati gerçəkliklər müasir Azərbaycan və Türkiyə hekayələrinin əsas mövzusunı təşkil etməkdədir. Hər iki ölkənin hekayələrini sosial problemlər aspektindən təhlil etdikdə yazıçıların problemə yanaşmasında iki fərqli tendensiyanı görmək mümkündür:

a) Sosial problemlərin adi məişət səviyyəsində, cılpaq və primitiv şəkildə təsviri (Azərbaycan hekayəsində sosial hadisələrin çoxu adi ailə-məişət səviyyəsində təsvir olunsa da, müəlliflərin çox az qismi psixoloji məqamlara da diqqəti yönəldir.) (Varis “Zalımlar, babam və əncir ağacı”, Firuz Mustafa “Ağır yük”, Kamil Əfsəroğlu “Nırx”).

b) Sosial problemlərin psixoloji səviyyədə olan təsviri (Türkiyə hekayələrində hadisələr daha çox təəssürat, xatirə, insanın daxili dünyasını araşdırmağa istiqamətlənən psixoloji araşdırma və təhlil aspektlidir. Hadisəni təsvir etmək, onu canlandırmaq, hekayə imkanlarından istifadə edərək çatdırılması son dövr Türkiyə hekayələri üçün xarakterik cəhət kimi müşahidə edilməmişdir. Bunun əvəzinə bu hekayələrin forma və məzmununa avanqard, modernist, ekzistensialist, sürrealist ədəbi-fəlsəfi yanaşma daxil olmuşdur.) Nəcati Güngör “O mənim xalamdır”, Aykut Ərtoğrul “Suskunluq”, Jale Sancaq “Sevda və Alişan” və. s. hekayələri bu sıralamaya daxil edə bilərik.

Tədqiqatın əsas təhlil obyektı olan milli xarakter problemi həm də sosial, mənəvi, psixoloji aspektdə işlənmiş hekayələrin təhlili zamanı da araşdırılmışdır. Çünki milli xarakterin inkişafına təsir göstərən amillər sırasında məhz sosial, mənəvi proseslər də qeyd edilməkdədir. Dünyada baş verən qlobal hadisələrin yaratdığı

mənəvi psixoloji problemlər isə bu prosesdə ən ağırlı hal kimi xarakterzə edilir. Çünki şəxsiyyətin psixoloji təhlükəsizliyini, sakit, rahat yaşayış rifahını pozan qlobal dünyanın tələbləri bilavasitə insanın mədəni, mənəvi, əxlaqi davranışlarına və həyat tərzinə təsir etdiyindən onun nəticəsi daha təhlükəli hesab olunur. Ailədaxili və maddi problemlər, cinsi ayrışdırıcılıq və yaxud feminizm dəyərlərinin qüvvətlənməsi, sosiallaşma, təbəqələşmə kimi problemlər də milli identikliyin meydana çıxmasının, milli xarakterin sosial, psixoloji sarsıntı yaşamasının səbəbləri kimi qiymətləndirilə bilər. Bu proseslərdən dolayı yaranan duyğular - cəmiyyətə qarşı inamsızlıq, özünəgüvənsizlik, intihara cəhd, şəxsiyyətsizləşmə, xarakter cılızlaşması, maddidən mənəviyyətə doğru uzanan uçurum, dəyərlərin dəyişməsi kimi əlamətlər insan şəxsiyyətini, milli köklərinə bağlı xarakterik cizgilərini zədələməklə mətnlərdə meydana çıxır və reallıqların ifadəçisinə çevrilir.

Tədqiqat işinin bu fəslində əldə edilən elmi nəticələr aşağıdakı məqalələrdə öz əksini tapmışdır³².

³² Şəfizadə S.T. Türk qadınları yazarların gözü ilə (Firuz Mustafa və Mustafa Kutlunun hekayələri əsasında) // Türksöylü xalqların musiqi mədəniyyətinin tədqiqi problemləri XV Beynəlxalq elmi-praktiki konfransın materialları, - Bakı: - 02 may, - 2016, - s. 216-219; Milli xarakter Şərqi-Qərbi kontekstində (Azərbaycan və Türkiyə hekayələri əsasında) // - Bakı: Müqayisəli ədəbiyyatşünaslıq Beynəlxalq elmi jurnal, - 2019. № 1, - s. 145-149; Çağdaş Azərbaycan və Türkiyə hekayələrində milli özünəməxsusluq // - Bakı: Filologiya və sənətşünaslıq, - 2020. № 2, - s. 178-185; Sosyo-Politik Olaylar bağlamında Milli karakter sorunu ((2000-2015 illəri) Azərbaycan və Türk hikayələrinə görə) // Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi 2. Uluslararası Dil Ve Edebiyat konqresi, - Konya, - 18-20 Kasım, - 2020, - s. 230-237; Milli karakterin sosial sorunlar bağlamında dəyərləndirilməsi (Azərbaycan və Türk hikayə nümunələrinə görə) // IV Uluslararası Türklər Dünyası Sosial Bilimler Sempozyum, Ankara: - 17 Aralık, - 2020, - s. 497-505; Siyasi-sosial problemlər kontekstində milli xarakter dəyərləndirilməsi (Müasir Azərbaycan və Türkiyə hekayələri əsasında) // - Bakı: Filologiya məsələləri, -2021. № 3, - s. 277-287; «Процесс глобализации и проблема национального характера» в контексте «Восток – Запад» (На примере современных турецких и азербайджанских рассказов) // - Днепро: Вісник Університету імені Альфреда Нобеля. Серія: Філологічні науки, - 2021, №1 (21), - с. 113-119; Qloballaşan dünyanın qadın xarakterində oynadığı rol (Müasir Azərbaycan və Türkiyə hekayələri əsasında) // - Elazığ: Uluslararası Türk Lehcə Araşdırmaları Dergisi (TÜRKCLAD), Prof. Dr. Tuncer Gülensoy Armağanı, - 2021. V cild, №2, - s. 357-365; I Qarabağ müharibəsindən sonra hekayələrdə sosial-psixoloji problemlərin əksi // Gənc tədqiqatçı, Elmi-praktik jurnal, - 2021. VII cild, № 2, - s. 197-201; Fərdi-psixoloji problematikada milli xarakter dəyərləndirilməsi (Müzeyyen Çelik “Gəlin” və Qılman İlkinin “Gəlin” hekayələri əsasında) // Türk dillərinin və ədəbiyyatının tədqiqi və tədrisinin aktual problemləri beynəlxalq elmi konfrans, - Sumqayıt: - 20-21 may - 2021, - s. 445-447.

Tədqiqatın yekunları dissertasiyanın “Nəticə” hissəsində aşağıdakı qaydada ümumiləşdirilmişdir.

-Tədqiqat işində hekayələrin təhlilləri belə nəticəyə gəlməyimizə əsas verir ki, milli xarakter anlayışı nə qədər nisbi olsa da, siyasi-ictimai hadisələr onun mətnində formalaşmasına, meydana çıxmasına və dəyişməsinə təsir göstərir. Bu səbəbdən də Azərbaycan və Türkiyə hekayələrində milli xarakterin yaradılmasına fərqli aspektlərdən yanaşılmışdır. Belə ki Türkiyə ədəbiyyatında milli xarakter anlayışının görünməsinə də, elmi-nəzəri aspektdən təhlilinə də, demək olar ki, az rast gəlinməkdədir. Bu da ondan irəli gəlir ki, Türkiyənin Azərbaycandan fərqli olaraq, tarixin müəyyən mərhələlərində milli ideologiyasına, dövlətçilik və milliyətçilik ruhuna təzyiqlər olmamış, hər hansı bir siyasi təzyiğin altında milli xarakter məfhumunun qabarıq şəkildə ifadəsinə bir o qədər də ehtiyac duyulmamışdır. Ona görə də, bu məfhum Türkiyə ədəbiyyatında janrın və ya qəhrəmanın poetik ruhunda və modelində hiss olunmuşdur və olunmaqdadır. Azərbaycan ədəbiyyatında isə bu problemə yanaşma tamam fərqlidir. Bunun da tarixdən məlum olan bir sıra siyasi səbəbləri vardır. Bütün bu səbəb və nəticələr tədqiqat zamanı işıqlandırılmış, hekayələr və hekayələrdə yaradılan xarakterlər təhlilə cəlb edilmişdir.

- Tədqiqatda müəyyən edilmişdir ki, dövrün ictimai-siyasi hadisələri, dünyada gedən qlobal hadisələr, problemlər, sosial-psixoloji hadisələr hekayələrdə nəinki fərqli, dəyişkən xarakterli obrazların meydana çıxmasına, eyni zamanda da milli xarakterlərin tənəzzülə uğramasına səbəb olmuşdur. Dissertasiyada 1995-2015-ci illər ərzində həm Azərbaycan, həm də Türkiyədə baş vermiş ictimai-siyasi hadisələr, qloballaşan dünya və onun təsiri araşdırılmış, milli xarakterin keyfiyyət dəyişikliyinə uğramasının mətnlərdə təzahürü təhlil edilmişdir.

- Müasir dövrün xarakterindəki milli çalarların əvvəlki illərdə xarakterdə göstərilən milli çalarlarla az səsleşdiyi, az yaxınlıq olduğu, fərqliliyin çoxluğu da gözdən yayınmamışdır. Fərqlilik isə özünü artıq qloballaşan dünyanın yaratdığı qlobal dünya insanı modelində göstərməkdədir. Müasir zamana və qlobal dünyanın tələblərinə görə milli xarakterin xüsusiyyətləri də dəyişmişdir. Artıq

milli xarakterdən daha çox “milli cizgilər” i olan xarakterlər diqqət çəkir.

- Tədqiqat zamanı xüsusilə milli cizgilər problemi üzərində dayanılıb və onun əhəmiyyəti vurğulanıb. Milli xarakter, onun ifadə üsulları, zamana və məkana görə aktuallığı obrazların və hadisələrin fonunda göstərilib.

- Qeyd edilən bu təhlil və araşdırmalar (1995-2015-ci illər üçün) müasir Azərbaycan və Türkiyə hekayəsinin mənzərəsini yaratmaqla yanaşı, onun həm Azərbaycan, həm də Türkiyə ədəbiyyatı kontekstində özünəməxsusluğunu və əhəmiyyətini göstərə bilmişdir.

Tədqiqatın əsas məzmunu iddiaçının aşağıdakı məqalə və konfrans materiallarında öz əksini tapmışdır:

1. Şəfizadə, S.T. F.Mustafa və M.Buyruqçunun hekayə yaradıcılığında milli xarakter // Azərbaycan xalqının Ümummilli Lideri Heydər Əliyevin anadan olmasının 93 illiyinə həsr edilmiş Gənc Tədqiqatçıların IV Beynəlxalq elmi konfransı, - Bakı: - 29-30 aprel, - 2016, - s. 1323-1324.
2. Şəfizadə, S.T. Türk qadınları yazarların gözü ilə (Firuz Mustafa və Mustafa Kutlunun hekayələri əsasında) // Türksöylü xalqların musiqi mədəniyyətinin tədqiqi problemləri XV Beynəlxalq elmi-praktiki konfransın materialları, - Bakı: - 02 may, - 2016, - s. 216-219.
3. Şəfizadə, S.T. Firuz Mustafa “At günü” və Şevket Bulutun “Kuyruğu kesilən at” hekayələrində at obrazı milli xarakterin atributu kimi // Gənc Türkoloqların I Türkoloji Qurultayın 90 illiyinə həsr olunmuş “Müasir Türkoloji Tədqiqatlar: Problem və Perspektivlər” mövzusunda Beynəlxalq elmi konfrans, - Bakı: - 21-22 noyabr, - 2016, - s. 155-156.
4. Şəfizadə, S.T. Təhkiyədə milliliyin ifadə üsulları (Azərbaycan və Türkiyə hekayələri əsasında) // - Bakı: Dil və ədəbiyyat Beynəlxalq elmi-nəzəri jurnal, - 2018. №3 (107), - s. 309-311.
5. Şəfizadə, S.T. Milli xarakter Şərq-Qərb kontekstində (Azərbaycan və Türkiyə hekayələri əsasında) // - Bakı: Müqayisəli ədəbiyyatşünaslıq Beynəlxalq elmi jurnal, - 2019. № 1, - s. 145-149.
6. Şəfizadə, S.T. Azərbaycan və Türk Hikayələrinin Konu ve İçerik Açısından İncelenmesi Üzerine (1995-2000 yılları) // Uluslararası Türk Kültürü ve Sanatı Sempozyumu, - Ankara: -29-30 Ekim, - 2020, - s. 144-165.
7. Şəfizadə, S.T. Sosyo-Politik Olaylar bağlamında Milli karakter sorunu (2000-2015 yılları) Azərbaycan və Türk hikayələrinə görə // Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi 2 Uluslararası Dil ve edebiyat kongresi, - Konya: - 18-20 Kasım, - 2020, - s. 230-237.

8. Şefizadə, S.T. Milli karakterin sosial sorunlar bağlamında dəyərləndirilməsi (Azərbaycan və Türk hikayə örnəklərinə görə) // IV Uluslararası Türklərin Dünyası Sosial Bilimler Sempozyumu, - Ankara: - 17 Aralık, - 2020, - s. 497-505.
9. Şəfizadə, S.T.Çağdaş Azərbaycan və Türkiyə hekayələrində milli özünəməxsusluq // - Bakı: Filologiya və sənətsünaslıq, - 2020. №2, - s. 178-185
10. Şəfizadə, S.T. Azərbaycan və Türkiyə hekayələrinin ədəbi cərəyanlar istiqamətində dəyərləndirilməsi // Klassik Azərbaycan ədəbiyyatı və incəsənətinin milli özünütəsdiqdə və Mərkəzi Asiyadakı mədəni tərəqqidə yeri. Nizami Gəncəvi adına Milli Azərbaycan Ədəbiyyatı Muzeyinin yaradılmasının 80-ci ildönümünə həsr olunmuş Beynəlxalq elmi konfransın materialları, - Bakı: - 23-25 dekabr, - 2020. - s. 229-230.
11. Şəfizadə, S.T. Siyasi-sosial problemlər kontekstində milli xarakter dəyərləndirilməsi (Müasir Azərbaycan və Türkiyə hekayələri əsasında) // - Bakı: Filologiya məsələləri, - 2021. №3, - s. 277-287.
12. Шафизаде, С.Т. «Процесс глобализации и проблема национального характера» в контексте «Восток -Запад» (На примере современных турецких и азербайджанских рассказов) // - Днепро: Вісник Університету імені Альфреда Нобеля. Серія: Філологічні науки, - 2021. № 1 (21), - с. 113-119.
13. Şəfizadə, S.T. Qloballaşan dünyanın qadın xarakterində oynadığı rol (Müasir Azərbaycan və Türkiyə hekayələri əsasında) // - Elazığ: Uluslararası Türk Lehçe Araşdırmaları Dergisi (TÜRK LAD), Prof. Dr. Tuncer Gülensoy Armağanı, - 2021. V cild, № 2, - s. 357-365.
14. Şəfizadə, S.T. I Qarabağ müharibəsindən sonra hekayələrdə sosial-psixoloji problemlərin əksi // - Bakı: Gənc tədqiqatçı, Elmi-praktik jurnal, - 2021. VII cild, № 2, - s. 197-201.
15. Şəfizadə, S.T. Türkiyə hekayəsində milli xarakter anlayışı // - Bakı: Filologiya məsələləri, - 2021. №9, - s. 361-368.

16. Şəfizadə S.T. Azərbaycan hekayəsində milli xarakter anlayışı (1995-2015-ci illər) // - Bakı: Poetika.izm, - 2021. №1. - s. 57-61.
17. Şəfizadə, S.T. Fərdi-psixoloji problematikada milli xarakter dəyərləndirilməsi (Müzeyyen Çelik “Gəlin” və Qılman İlkinin “Gəlin” hekayələri əsasında // Türk dillərinin və ədəbiyyatının tədqiqi və tədrisinin aktual problemləri beynəlxalq elmi konfrans, - Sumqayıt: - 20 -21 may, - 2021, - s. 445- 447.
18. Şəfizadə, S.T. Türk Edebiyyatında Mili Karakter Kavramını Şekillendiren UNSURLAR// Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi 3. Uluslararası Dil ve Edebiyat kongresi, - Konya: - 6-8 Ekim, 2021, - s. 149-151.
19. Şəfizadə, S.T. Türkiyə nəsrində hekayə və öykü termininin işlənmə prinsipləri // Dedicated to the 99th Anniversary of the National leader of Azerbaijan, Heydar Aliyev. VI International Scientific Conference of Young Researchers, - Bakı: - 29-30 aprel, - 2022, - s.1275-1276.
20. Şəfizadə, S.T. Eski Türkiyə hikayesi araşdırmalarda // 1.Uluslararası Türkoloji kongresi “Araşmalar ve Yönelimler”, - Karabük: -16-18 Mayıs, - 2022, - s.60.

Dissertasiyanın müdafiəsi 29 sentyabr 2022-ci il tarixində saat 13³⁰-da AMEA Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutunun nəzdində fəaliyyət göstərən ED 1.05 - Dissertasiya Şurasının iclasında keçiriləcəkdir.

Ünvan: Az 1143, Bakı ş., H. Cavid prospekti 115, Akademiya şəhərciyi, Əsas bina, IV mərtəbə, AMEA Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutunun Elektron akt zalı.

Dissertasiya ilə AMEA-nın Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutunun kitabxanasında tanış olmaq mümkündür.

Dissertasiya və avtoreferatın elektron versiyaları AMEA Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutunun rəsmi internet saytında yerləşdirilmişdir.

Avtoreferat 0807 2022-ci il tarixində zəruri ünvanlara göndərilmişdir.

Çapa imzalanıb: 28.06.2022

Kağızın formatı: A5

Həcm:38352

Tiraj:100